

Les dones a la ràdio 100 anys després

SÍLVIA ESPINOSA MIRABET

Universitat de Girona

silvia.espinosam@udg.eduORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8304-5882>**JORDI SERRA SIMÓN**

Universitat de Girona

jordi.serras@udg.eduORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9047-1516>**MÒNICA PUNTÍ BRUN**

Universitat de Girona

monica.punti@udg.eduORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7101-1151>

Article rebut el 05/06/24 i acceptat el 30/09/24

Com citar:

Espinosa Mirabet, S., Puntí Brun, M., i Serra Simón, J. (2024). Les dones a la ràdio 100 anys després. *Quaderns del CAC*, 50, 19-30. doi: <https://doi.org/10.60940/qcac50id431850>

Resum

L'article evidencia la presència important de dones a la ràdio catalana cent anys després del naixement del mitjà. A partir d'una metodologia quantitativa, s'ha rastrejat la tendència femenina al sector. S'ha descobert una presència remarcable de dones directives a la ràdio generalista catalana (12 dones dirigint ràdios no locals) destacant-ne RAC1. Es detecta un canvi quantitatiu important al departament tècnic. Així, a Ràdio 4 hi ha actualment 5 dones exercint de tècniques de so, mentre que a Catalunya Ràdio n'hi ha 6 de distribuïdes com a tècniques de control central, tècniques d'estudi i tècniques d'exteriors. La majoria de les dones que treballen a la ràdio generalista ho fan com a redactores. L'evolució en els primers cents anys de la ràdio a Catalunya posa en evidència que malgrat tenir una presència significativa, les dones no han tingut mai la mateixa rellevància que els homes dins d'aquest mitjà.

Paraules clau

Dones, ràdio generalista, locutores, periodistes, ràdio a Catalunya.

Abstract

The article shows the important presence of women in Catalan radio one hundred years after its birth. Using a quantitative methodology, the trend of females in the sector has been traced. A notable presence of female directors has been discovered in Catalan generalist radio (12 women directing non-local radio stations), with RAC1 standing out. An important quantitative change has been detected in the technical department. At Ràdio 4 there are currently 5 women working as sound technicians, while at Catalunya Ràdio there are 6 distributed between central control technicians, studio technicians and outdoor technicians. Most women who work in generalist radio do so as writers. The evolution in the first hundred years of radio in Catalonia shows that, despite having a significant presence, women have never had the same relevance as men within this medium.

Keywords

Women, generalist radio, female announcers, journalists, radio in Catalonia.

1. Introducció

La que fou la darrera locutora republicana de Catalunya, Maria Tera,¹ explicava en una entrevista que la ràdio dels seus temps era molt femenina. L'argument es pot contextualitzar perquè abans de la Guerra Civil hi havia 22 dones treballant a les 11 emissores de ràdio professionals que es podien escoltar a Catalunya. Hi havia locutores, però també artistes, administratives o traductores.

Tant les locutores com els locutors feien una feina perfectament definida: posaven i presentaven discos, llegien publicitat, anunciaven artistes, conferenciants, músics i rapsodes, i presentaven programes que ara en diríem segmentats per *targets* d'audiència. Les locutores s'encarregaven dels programes femenins i els locutors, dels de caire més esportiu i de la cotització de la borsa, i tant locutors com locutores llegien contes i compartien la franja dedicada als menuts. Ni uns ni altres s'escriuien els textos que locutaven. No era aquesta la

seva feina. Sí, llegir amb una perfecta dicció, en qualsevol idioma, posant ànima als guions (Pérez Pujol, 1936).

Aquest repartiment de rols va funcionar tant en una primera proposta de programació, pensada per a una minsa audiència adinerada (anys vint), com per quan la ràdio creix en nombre d'estacions i en hores d'emissió (1931, II República) i es popularitza. Els locutors guanyen protagonisme després de la Guerra Civil i durant la Dictadura, i no serà fins a la Transició que les periodistes tornen a tenir presència com a subjectes actius i autònoms a les ones.²

La història de les dones i la ràdio no és, però, una història de feminisme (Espinosa, 2020). Ho serà a partir de l'aparició de les emissores lliures, que s'ocupen de temes amb marcada perspectiva de gènere, o dels pòdcasts més actuals amb òptica feminista, com ara *Deforme Semanal*, *Estirando el chicle* o, en un altre to, *Sangre Fucsia*, entre d'altres.

La situació perpetuada i errònia que les dones a la ràdio estaven històricament en un segon pla s'alineava amb la idea de Karpf (1987) que els homes s'ocupen de les esferes públiques i les dones, de les privades, però resulta que quan l'any 1926 les dones de Ràdio Barcelona obren els micròfons a les oients, demostren que no només tenen pes a l'esfera pública, sinó que reverteixen la passivitat que s'atribuïa a l'audiència (només escoltaven els missatges) i converteixen la ràdio en un mitjà bidireccional. La ràdio, per tant, ha estat i és un *media* on les veus femenines han trencat les tendències dominants. Per Chambers, Steiner i Fleming (2004), la ràdio ha ajudat les dones a desafiar prevalences masculines o patriarcals.

On menys presència han tingut les dones en aquests 100 anys de vida de la ràdio ha estat a la direcció al més alt nivell, igual com en la majoria d'àmbits econòmics. L'informe de la Generalitat sobre perspectiva de gènere a la direcció d'empreses catalanes (2024) evidencia que les dones ocupen només un 20% dels càrrecs directius a les empreses catalanes.

Per això guanya sentit visibilitzar com han anat creixent i modelant-se els rols de les dones en aquest mitjà, per entendre el pes actual de les dones a la ràdio.³

2. Cronologia de les dones a la ràdio generalista catalana

2.1 Els primers anys

Les primeres dones que treballaren a la ràdio ho feren abans que la ràdio no hagués començat a emetre. Eren secretàries, traductores i taquígrafes que tenien cura de les revistes que donarien a conèixer el mitjà radiofònic primer, i després desvetllarien els secrets i les fesomies de les veus que s'escoltarien per antena. "En aquest sentit, despunten a Radio Barcelona, les pioneres Maria Queralt, secretaria general de Radio Barcelona i Maria Sabaté, la primera dona funcionaria de l'EAJ-1 i secretaria del director Sánchez Cordovés als anys 20; i a Ràdio Associació de Catalunya, dues administratives que varen ser empresonades al 1939: Rosa Trias i Teresa Elias" (Espinosa-Mirabet, 2020, p.22).

L'audiència femenina va ser dels primers segments d'oients a enganxar-se al *media*, ja que les minses, musicals i cultivades programacions de Ràdio Barcelona i de Radio Catalana durant la dècada dels anys vint tenien horaris de migdies i vespres (coincidien amb els àpats i eren les dones les que estaven a casa). Per això, la proliferació de programes femenins presentats per locutores "enviaren missatges a les dones i que per tant, i en certa mesura van influir en la construcció, projecció i circulació de diferents rols de gènere en cada context històric" (Pérez Martínez, 2016, p. 36). Aquesta programació incloïa consultoris i programes corals, de caràcter i formats diversos, realitzats per joves anunciadores que van trencar la monotonia de les conferències dels primers anys.

Anunciar artistes o música era feina de locutors i locutores que presentaven continguts i publicitat, tant des de l'emissora com "cara al públic". Feien retransmissions d'inauguracions o programes especials des de teatres, aconseguint així la popularització del *media* i ingressos a través dels patrocinis.

«L'any 1932, Bayer patrocinava les emissions del "Concurs Infantil de Ràdio Associació". El departament de publicitat també fou l'artífex de la creació d'espais com els que posaven en antena Francina Boris i Teodor Garriga, desplaçant-se amb una Unitat Mòbil de l'emissora per diferents pobles de Catalunya per entrevistar les seves autoritats. Aquest programa no es movia amb un afany divulgatiu o periodístic, sinó que tenia una finalitat comercial molt ben dissenyada.» (Espinosa, 2008, p. 261).

De les 22 locutores professionals que varen treballar en distintes localitats catalanes fins a l'esclat de la Guerra Civil, en destaquen Maria Cinta Balagué, primera locutora de ràdio de l'Estat, que encapçalà les emissions femenines de Ràdio Barcelona amb l'espai *Sección Literaria Femenina* al 1926; o a la mateixa emissora, a la dècada dels trenta, Maria Carme Nicolau, l'única dona periodista que va treballar a la ràdio d'aquells anys formant part de l'edició en català del noticiari *La Paraula* (Balsebre, 2010), i Rosalia Rovira, primera locutora que va estrenar les emissions de Ràdio Associació de Catalunya.⁴

2.2 La Guerra Civil i la postguerra

Durant la Guerra Civil, les radiofonistes, tant des de Ràdio Barcelona com des de de Ràdio Associació, es desplaçaven alternativament al Palau de la Generalitat per donar lectura dels comunicats del Govern (propaganda).

Després del conflicte, moltes locutores varen patir repressió, presó i exili, i algunes foren canviades de feina com a càstig. En alguns casos varen poder tornar a la locució dins del nou règim i jubilar-se a la ràdio, però en d'altres no. De locutores passaren a ser encarregades de discoteca, cosa que li va succeir a Antolina Boada, de la nova Radio Tarrasa, només durant un temps. D'altres foren obligades a ser secretàries, com la Francina Boris a la recent reconvertida Radio España de Barcelona (va tornar a la locució, a Radio España de Gerona) o d'altres, com Nicolau, que després de l'exili no van tornar a ser locutores, sí guionistes. Un dels casos repressius més flagrants

fou el de Rosalia Rovira, que després de la presó mai més va poder treballar a cap mitjà de comunicació.

Ni les dones ni el català no tornaran a tenir protagonisme a la ràdio fins molts anys després. Un cop el nou règim s'ha instal·lat i es depura l'antic personal de les emissores, comença una nova etapa marcada per un control estricte dels continguts, una forta censura i *El Parte*. Es produeix una masculinització del mitjà i es relega les noves locutores a una funció decorativa, excepte en la programació femenina. S'encarreguen de presentar i donar suport al locutor-presentador dels programes en espais benèfics, programes cara al públic o concursos, llegir els anuncis publicitaris i els indicatius, i dir les hores (Altés, 2020).

Després dels locutors soldats i les primeres locutores vinculades a alguns nous dirigents, es convoquen oposicions i apareixen noves veus femenines professionals. A Radio Barcelona i a Radio España de Barcelona triomfen Enriqueta Teixidó, Pilar Montero, Mercè Carbonell, Mercedes Laspra (veu del *Consultorio de Doña Montserrat Fortuny*), Carmen Brito o María Dolores Tejado.

Durant els anys cinquanta, elles s'encarreguen de presentar – no d'escriure – els mítics consultoris femenins. Aquests espais van promoure la ideologia franquista, a partir de temàtiques tan innocents com els consells de bellesa, la llar i la família, la moda o la cura dels fills (Pérez Martínez, 2016).

Segons Altés (2020), a la dècada de 1950 cal destacar una presència interessant de dones guionistes, com ara Cecília A. Màntua, que adquireixen protagonisme escrivint per als radioteatres, molt populars entre l'audiència. Les dones a la ràdio també assumeixen responsabilitats vinculades a l'administració de les emissores.

El règim adjudica noves llicències de ràdio a persones afectes al règim i a l'Església, i això propicia el naixement de la Red de Emisoras del Movimiento (REM), Cadena de Emisoras Sindicales (CES) i Cadena Azul de Radiodifusión (CAR).

2.3 Dels seixanta a la transició

La dècada de 1960 es caracteritza pel “desarrollismo” i una aparent obertura i modernització de la societat franquista. En aquesta època, les dones eren el públic principal de la ràdio (Pérez Martínez, 2016) i el *Consultorio de la Mujer Elena Francis*, un dels programes estrella. El seu origen es remunta a Radio Barcelona i Àngela Castells, responsable de l'emissió de la Secció Femenina de la Falange, n'era la primera guionista. La primera veu del personatge fictici d'Elena Francis al 1962 era la de Maruja Fernández. Inicialment l'espai es va concebre per vendre productes de bellesa de l'Institut de Belleza Elena Francis (Pérez Martínez, 2016). Va acabar essent un aparador d'adoctrinament de la dona cap a la mentalitat nacional-catòlica del règim.

Als seixanta, algunes locutores catalanes tornen a tenir un paper protagonista en antena, però sempre en una esfera programàtica propera a l'acompanyament i a l'entreteniment emocional. En destaquen els exitosos programes de María

Matilde Almedros a Radio Nacional de España, Odette Pinto a Radio España de Barcelona o Encarna Sánchez a la COPE.

Al final de la dècada, la programació encara era plena de serials, però el radioteatre perd rellevància com a conseqüència de l'auge de la televisió (Altés, 2016). La Llei Fraga, del 1966, elimina la censura prèvia de continguts i s'espongen les programacions.

Amb la transició neix Ràdio 4 (1976), el canal territorial de RNE. Inicia les emissions per explicar la realitat del país en català. Hi ha un equip jove amb moltes dones periodistes, com Montserrat Minobis, i amb locutores com Cèlia Motis, famosa per ser la bruixa del programa *Jovenívol*.

El 1977 finalitza el monopoli informatiu de Radio Nacional de España i les ràdios poden produir els seus propis noticiaris (Balsebre, 2002), per tant, ja no hauran d'emetre *El Parte*, el *Diario Hablado* de RNE. Conseqüentment, cal contractar periodistes, formats a la universitat, per organitzar les redaccions. Els i les periodistes redactaran, no només locutaran, com passava abans.

Neix Radio Juventud de Barcelona (1970) i serveix “d'escola de ràdio per a tota una generació”. Era una CAR que va comptar amb nombroses dones fent-hi programes. Elisenda Roca va començar aquí. També hi va treballar Maribel Álvarez, fent *Punto y aparte*, programa emès en caps de setmana i de matinada que va estar en antena fins al 1977, o Inés Mir, que feia un programa a les tardes titulat *Colorín-colorado*. No són casos aïllats.

En aquest moment, algunes locutores també assumeixen la presentació i la direcció de programes, especialment a Ràdio 4, i n'exerceixen, a més, d'editores (Altés, 2020). D'altres comencen a treballar a magazines informatius, però encara queda molta programació amb un aire molt clàssic, on les dones mantenen estereotips patriarcal. Als programes nocturns, per exemple, les locutores recreen clixés vinculats a la sensualitat quan presenten música. No obstant això, 1970 i 1980 també es caracteritzen per l'aparició d'una ràdio feminista que vetlla per unes lleis igualitàries entre homes i dones (Altés, 2020).

Els noticiaris radiofònics expliquen la realitat amb òptica social. És un nou contingut, en un nou panorama mediàtic que pot incorporar una dona com a cap d'Informatius de Radio Barcelona: Mari Cruz Hernández Alvaríño, que dirigí la redacció entre 1976 i 1978 (Balsebre, 2002).

La dècada dels vuitanta és important per l'aparició de moltes emissores locals, algunes noves cadenes de ràdio i pel naixement de Catalunya Ràdio, “la ràdio nacional de Catalunya” (1983), responnent així a una necessitat política del Govern Pujol i a una demanda social (Vidal, 2024). Les dones no hi van tenir una gran representativitat, algunes pioneres foren Adelina Castillejo, Carme Anglada o Eva Algarra, primera dona corresponsal.

Les emissores locals són capdavanteres en la contractació de dones directores. Es tracta d'una tendència encara vigent (Altés, 2020).

El 12 de desembre de 1983 neix Cadena 13, que aglutina 13 estacions de ràdio de diferents indrets de la geografia catalana,

amb la voluntat de fer una cadena comercial de ràdio privada i en català. Buscaven competir amb Ràdio 4 i Catalunya Ràdio, i per això van apostar per una programació generalista. Cadena 13 va tenir una existència curta (7 anys) i va comptar amb un planter important de dones, destacant-hi la periodista Marta Balletbó o la còmica Mary Santpere.

Als vuitanta destaca la presència de periodistes catalanes ocupant rols importants en emissores d'àmbit estatal. Per exemple, Concha García Campoy a RNE dirigí el programa *Las mañanas de Radio 1* (1986) i, posteriorment, a la SER va crear el magazín *A vivir que son dos días*, que, algunes temporades més tard, la periodista Àngels Barceló va dirigir abans d'assumir la gestió d'*Hora 25* (Espinosa, 2020) i en va esdevenir la primera directora.

L'any 2000 neix Ona Catalana, un nou intent de fer una cadena de ràdio comercial en català, que s'havia estrenat el 1998 a la província de Girona i que va arribar a tenir emissores a Andorra. El 2005 fou adquirida pel grup PRISA, que va crear ONA FM. El 2012 les emissores acaben formant SER Catalunya. Algunes veus femenines d'aquestes estacions foren Rita Marzoa, Neus Bonet i fins i tot Pilar Rahola hi va fer un programa d'entrevistes.

2.4 Les dones a la ràdio generalista dels nostres dies

A partir del 2012, són dues dones, les periodistes Pepa Bueno i Gemma Nierga,⁵ qui dirigeixen el programa de ràdio amb més audiència a Espanya, *Hoy por Hoy*, avui en dia encapçalat per Barceló.

A Catalunya Ràdio, Mònica Terribas s'encarrega del matí durant 7 anys (2013-2020) i Laura Rosel agafa el relleu del *primetime* els anys 2020-2023.

A Catalunya, a la temporada 2018-2019 les dones ocupaven només el 36% del temps d'antena i dirigien i presentaven només el 30% dels programes d'esports, d'entreteniment i informatius, segons un estudi de Xavier Solà (Niqui Espinosa i Segarra Moreno, 2021). La recerca evidenciava que Ràdio 4 va ser l'emissora que més s'apropava a la paritat, mentre que RAC1 era la que en tenia menys.

Un informe del Sindicat de Periodistes de Catalunya (SPC, 2022) per radiografiar les plantilles reconeix diferències de salaris entre gènere i en empreses de titularitat pública i privada, aquestes darreres amb sous comparativament més baixos. «Tots els mitjans, excepte un (que el té en procés), afirmen disposar d'un pla d'igualtat. Si bé la majoria d'ells consideren que la qüestió de gènere és important, hi ha qui matisa que és "important, però no primordial", "existeix la voluntat i els fets reals" o "depèn del tipus de programa".» (SPC, 2022, p.14). Corroboren aquesta tendència les dades de l'*Informe anual de la profesión periodística* (2022):

"[...] Pero en cuanto se va ascendiendo por la escala profesional (redactores jefes, subdirectores, directores de informativos...), el equilibrio se desvanece y esos puestos son ocupados mayoritariamente por hombres" (*Informe anual de la profesión periodística*, 2022, p. 11).

Les dades també afirmen que la majoria (60%) de les llicenciades en periodisme són dones (entre 2011 i 2017), però que elles encara són només un 20% de les fonts de les informacions publicades (Vargas a CSW68, 2024). Les periodistes perden més sovint la feina que els periodistes.

A Espanya es graduen de mitjana unes mil periodistes més, dones (Orús, 2020). Segons el Col·legi de Periodistes, a Catalunya hi ha 2.400 dones periodistes col·legiades.

En l'actual societat *audificada* (Ormaechea, 2024), la majoria d'oients porten auriculars bona part del dia. Segurament hi ha una causa-efecte amb el fet que el consum de ràdio s'està mantenint força estable (EGM, 2023). Les actuals oients femenines de la ràdio generalista a Catalunya sabem, per la mateixa font, que representen un 51,8% de l'audiència. La majoria són dones casades, amb estudis universitaris, treballadores, d'entre 45 i 54 anys, i amb una mitjana d'ingressos tirant a alts.

3. Objectius i metodologia

L'objectiu principal (OP) d'aquest treball és poder determinar quina és la presència i el rol que tenen les dones que treballen a les emissores generalistes catalanes, 100 anys després del naixement del *media*. Es pretén fer una primera aproximació al tema d'estudi, per entendre en quina mesura ha variat la participació femenina a les emissions de ràdio no especialitzades, amb cobertura territorial catalana. Així els objectius secundaris (OS) són:

OS 1: Identificar les dones directives de les emissores catalanes.

OS 2: Determinar les dones directores de programes.

OS 3: Comptabilitzar les dones que formen part dels equips dels programes.

OS 4: Ressenyar les dones als departaments tècnics.

Per aconseguir-ho s'han analitzat 158 programes de ràdio de les emissores seleccionades i se n'ha fet una anàlisi de contingut a partir de les pàgines web, durant la setmana construïda del 17 al 23 de febrer (taula 1). A més, s'han mantingut xerrades amb responsables de continguts, directius o periodistes (10 persones) de les estacions objecte d'estudi per verificar o ampliar la informació de la qual es disposava. La durada dels programes de *prime time* condiciona el volum d'espais de la programació. La disparitat en el nombre de programes analitzats rau en el fet que no s'han inclòs les reemissions dels programes (que en cap de setmana són especialment nombroses en algunes cadenes, com és el cas de RAC1) i només s'han considerat aquells espais produïts a Catalunya (a SER Catalunya hi ha molta oferta local de durada curta).

Per aprofundir en l'anàlisi, de cada cadena se n'han seleccionat de manera aleatòria dos programes: un de temàtica informativa i un altre d'entreteniment o de caire esportiu. La finalitat d'aquesta selecció ha estat estudiar la composició i les tasques de les persones integrants dels equips,⁶ extrem aquest que ha permès determinar el rol de les dones com a directores, redactores, guionistes, productores o tècniques de so.

Taula 1. Emissores generalistes i programes de ràdio analitzats en aquest estudi

Emissora	Grup mediàtic	Nombre de programes analitzats
RAC1	Grup Godó	16
Catalunya Ràdio	CCMA	34
SER Catalunya	PRISA RADIO	39
Onda Cero Catalunya	Atresmedia Radio	19
COPE Catalunya	Ábside Media	19
Ràdio 4	RTVE	31
Total programes analitzats		158

Font: Elaboració pròpia.

4. Presència de les dones a la ràdio, 100 anys després: rols i perfils

4.1 Les dones directives (OS1)

Responent l'objectiu secundari 1, la recerca ha pogut determinar les dones en càrrecs directius que treballen en les empreses objecte d'estudi. S'han identificat directores d'emissores o delegades territorials i dones que ocupen alts càrrecs en departaments comercials, administratius o financers (taula 2).

RAC1, per primer cop a la seva història, té una directora,

Eulàlia Carbonell, que ocupà el càrrec l'abril del 2023 i que compta amb una assistent de direcció, Georgina Colom, una responsable d'administració, Elisabeth Sabanés, i dues dones que encapçalen l'àrea de màrqueting, Emma Martínez i Ana Amat. Així, doncs, el govern de l'emissora líder en audiència està representat per 8 homes i 5 dones. Mai l'emissora havia tingut tanta representació femenina al seu *staff*.

El gràfic 1 mostra el volum elevadíssim de dones que treballen en càrrecs de gestió.⁷ És un fet inusual, no equiparable en volum als homes, però, si atenem a la cronologia històrica del

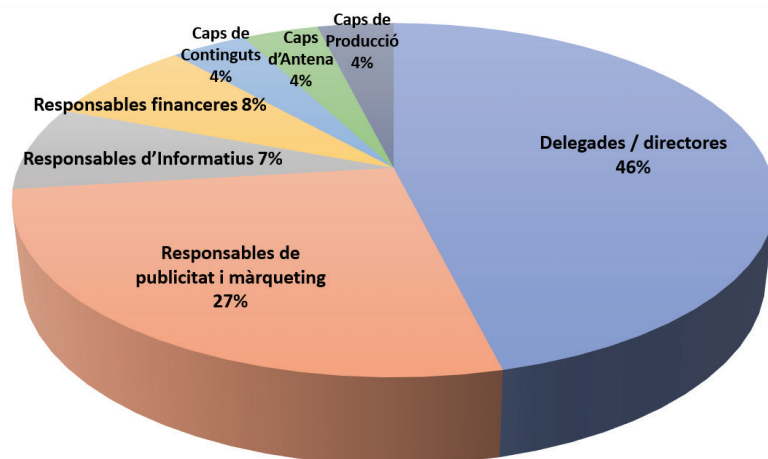
Taula 2. Càrrecs directius de les dones a les emissores estudiades

Càrrec	Nombre de dones directives
Delegades territorials / directora emissora	12*
Responsables / directores comercials, de publicitat i/o màrqueting	7**
Responsable / cap d'Informatius	2
Administració / directora financera	2
Cap de Continguts	1
Cap d'Antena	1
Cap de Producció	1

Font: Elaboració pròpia.

*A RAC1 hi ha una subdirecció de l'emissora, figura que ostenta una dona.

**A RAC1 hi ha una direcció amb subdirecció en aquesta àrea a càrrec de dues dones.

Gràfic 1. Càrrecs directius

Font: Elaboració pròpia.

mitjà, el 2024 marca una diferència qualitativa important. Les dades evidencien també que, a diferència de RAC1, que té una presència femenina rellevant a la direcció de la capçalera, a la resta d'emissores, les executives no són directores de les seus centrals de les seves empreses, sinó que en són delegades territorials o bé directives en departaments financers o de màrqueting, que depenen sempre d'un director general masculí.

Les cadenes que treballen informació local amb delegacions estables i emissores comarcals que inclouen equips (de dimensions molt diferents) de periodistes i personal a l'àrea d'administració i comercial són a 2024: SER Catalunya, Catalunya Ràdio, Ràdio 4 i, tot i que menys i amb programació local només a Lleida,⁸ Onda Cero i la COPE. Mentre que la COPE no presenta cap dona treballant a Lleida, Onda Cero sí. En aquest sentit, destaca Núria Mora, que presenta i dirigeix el magazín diari *La ciutat Lleida*. Mora, a més, exerceix de delegada d'Onda Cero al territori.

La representació femenina d'aquestes dues cadenes en tasques vinculades a la gestió comercial o administrativa centrals és rellevant. La directora de Publicitat de la COPE a Catalunya i de la Cadena 100 és Cristina Montori. A Onda Cero, la responsable comercial n'és Ana Rotes.

A SER Catalunya hi trobem directores d'emissores a les tres circumscripcions catalanes. Fins aquest 2024 tampoc havia succeït mai. Es tracta de Carme Martínez, directora de Ràdio Girona, Míriam Lorca, directora de Ràdio Reus-Tarragona, i Núria Camps, directora de Ràdio Lleida. En aquesta emissora hi destaca també un altre perfil directiu que no s'inclou a la resta d'estacions de la Cadena fora de Barcelona: la figura de cap de Continguts, que recau en la periodista Mercè March. La direcció territorial de SER Catalunya, però, l'encapçala un director, així com la posició de cap de Continguts de Catalunya. On la màxima responsabilitat recau en una dona és en la direcció d'Informatius. La periodista Mònica Peinado és la cap d'Informatius de SER Catalunya. Un altre fet destacable d'aquesta cadena és la incorporació de talent femení en tasques gerencials i de responsabilitat: Carolina Pérez, directora comercial de SER Catalunya; Laia Balastegui, directora de Màrqueting de PRISA Media Catalunya; Maria Jesús Campoy, directora financera de SER Catalunya, i Bàrbara Aspas, cap del projecte del Centenari de Ràdio Barcelona.

A Ràdio 4, on la presència femenina és molt superior a la masculina en ocupacions on es prenen decisions sobre continguts, les delegades territorials són totes dones, també la responsable d'Informatius de Barcelona-Catalunya, Sonia Urbano. A Ràdio 4, a Girona hi ha Gemma Esteba; a Lleida, Pepa Sangenís, i a Tarragona, Pilar Ribas. Cal destacar que aquestes periodistes, delegades de Ràdio 4 a comarques, ostenten duplicitat de càrrec i són responsables de la ràdio i de la delegació de televisió de RTVE al seu territori. Ràdio 4 és, de les emissores investigades, també en l'aspecte de gestió, la cadena amb més dones directives.

A Catalunya Ràdio, a comarques s'ha passat de la gestió única (Catalunya Ràdio i TV3) a un model de governança

independent, tant de les delegacions com de les redaccions. Val a dir que al model integrat de la CCMA sempre hi va haver les figures de persona delegada i persona sotsdelegada, que es repartien la gestió de la televisió i de la ràdio, respectivament. Actualment, Catalunya Ràdio té dues periodistes dones que ostenten els càrrecs de delegades de les emissores de Girona, Clara Jordán, i de Lleida, Noèlia Casellas, que és també la delegada de l'emissora per a la Vall d'Aran. En aquestes dues demarcacions, les delegades de TV3 també són dones periodistes: Mercè Sibina a Girona i Teresa Macià a Lleida. A la seu central, a Barcelona, hi destaquen en càrrecs directius importants Laura Marín, cap d'Antena, Montse Ollé, cap de Producció, i Neus Comellas, directora comercial.

No totes les emissores estudiades tenen delegacions o emissores locals on es produeixen continguts. RAC1 manté equips comercials, però la producció de continguts es treballa des de la capçalera de Barcelona o amb corresponsalies. Aquest és el cas de RAC1 a Girona, amb la periodista Bàrbara Julbe, única corresponsal dona a Catalunya, segons les dades que publica l'empresa de ràdio mateixa.

4.2 Dones directores o editores de programes (OS2)

Un dels papers destacats de les periodistes a les estacions generalistes és el de presentadora de programa. Però l'anàlisi dels 158 programes emesos en la setmana construïda per totes les emissores de la mostra, evidencia que la majoria d'espais estan presentats per homes. La funció de direcció i presentació del mateix programa recau molt sovint en una mateixa persona (gràfic 2). L'estudi també evidencia la normalitat de les copresentacions. Les dones presenten només el 29,11% de programes.

En el cas de RAC1, cal assenyalar Núria Travesa, presentadora del programa *RAC1 Migdia*; Anna Vallhonestà, editora i presentadora de *No ho sé*; Noemí Polls, editora i presentadora de *La primera pedra*, i Esther Muñoz, directora i presentadora del programa *Viatja bé*.

A Catalunya Ràdio destaquen, entre d'altres, Neus Bonet i Maria Guixà, amb l'informatiu *Catalunya migdia* cap de setmana; Sílvia Còppulo, amb *El divan*; Xantal Llavina, amb *Revolució 4.0*, i Sònia Gelmà, copresentadora de l'informatiu d'esports *Tot costa*.

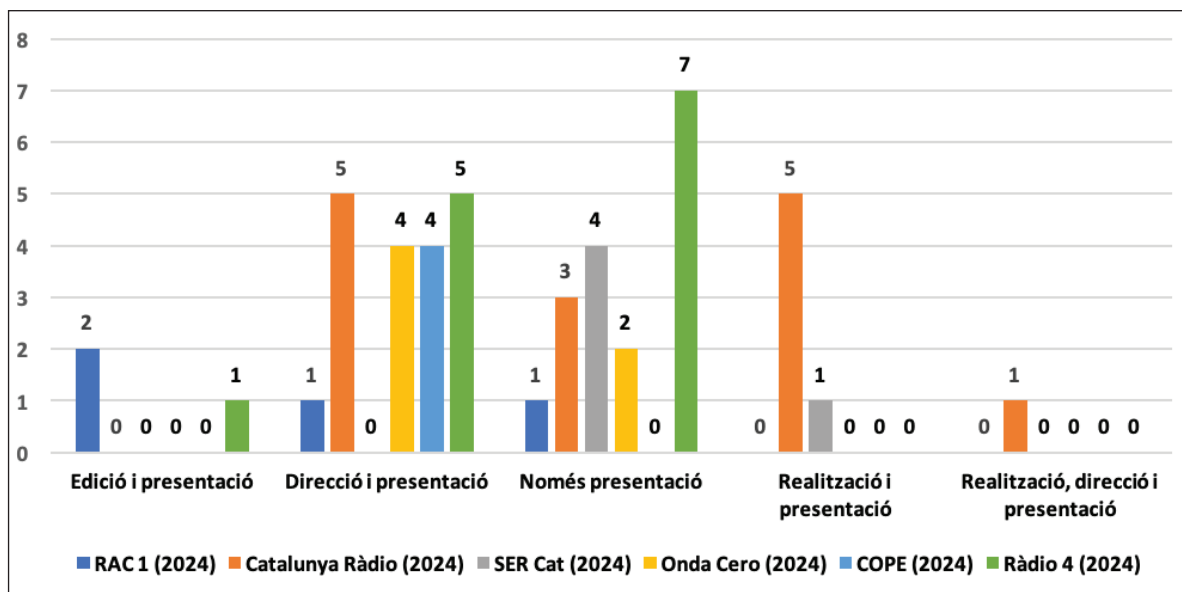
A la SER, Mara Torres, amb *El faro*;⁹ Àngels Barceló, amb *Hoy por Hoy*; Anna Puigboltas, amb *El balcó* (SER Catalunya), i Pepa Blanes, amb *El cine en la SER*.

A Onda Cero (Catalunya) hi destaquen Míriam Franch, amb *La Ciutat*, i Ariadna Berver, amb *Lideratges*, mentre que Elena Gijón, amb *Notícies Mediodía*, i Julia Otero, amb *Julia en la onda*, s'ocupen de programes amb cobertura estatal.

D'altra banda, a la COPE dirigeixen espais Pilar García Muñoz, amb *Mediodía COPE*; Pilar Cisneros, amb *La Tarde*; Irene Pozo, amb *La Linterna de la Iglesia* - COPE.es, i Cristina López Schlichting, amb *Fin de Semana*.

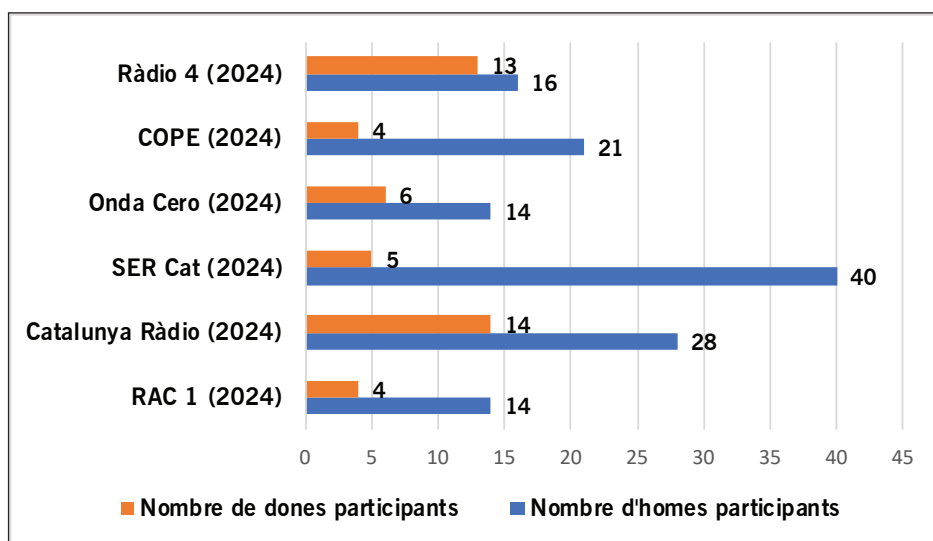
Finalment, a Ràdio 4 Marga Lluch dirigeix *Més que esport*; Pilar Sampietro Colom, *Vida verda*; Rosa de Diego, *Llibres*,

Gràfic 2. Rols assumits per les presentadores de programes a les emissores generalistes

Font: Elaboració pròpia.

Gràfic 3. Proporció de dones i homes presentadors als 158 programes de les emissores generalistes

Font: Elaboració pròpia.

píxels i valors; Consol Sáenz, *Territori clandestí*; Conxita Casanova, *Va de cine*, i Gemma Nierga, *Cafè d'idees* tant per la ràdio com per la televisió.

Les xifres demostren (gràfic 3) com l'any 2024, tant a SER Catalunya, com a RAC1, la COPE, Onda Cero i Catalunya Ràdio, el nombre d'homes presentadors de programes supera, amb escreix, el nombre de dones presentadores. En el cas de Ràdio 4, la diferència de rols entre gèneres és la menys desproporcionada de la sèrie. On hi ha un desequilibri més significatiu entre homes i dones presentant/dirigint/editant programes és a SER Catalunya i a COPE.

Treballant les dades obtingudes de la setmana construïda (gràfic 3) es pot apreciar la desproporció entre homes i dones presentadors a les diverses emissores de ràdio l'any 2024.

4.3 Les dones a les plantilles dels 12 programes analitzats (OS3)

Els resultats obtinguts de l'anàlisi dels 2 programes de cada de ràdio estudiats de manera aleatòria revelen que al 2024, les dones tenen una presència destacada, particularment en les emissores públiques. Segons les xifres, però, en cap cas la presència femenina significa el 50% del personal.

El panorama resultant il·lustra la implicació profunda de les dones en diversos estrats operatius i creatius dins de l'ecosistema radiofònic català, des de dur a terme tasques de presentació, fins a exercir els nivells més alts de decisió i de gestió dins del seu programa. Tot i així, les dades (taula 3) destaquen que els rols amb més dones són els de redactora, productora i editora/directora del seu programa.

En detall, a Ràdio 4 i a Catalunya Ràdio, les dones hi representen el 45,45% i el 34,88%, respectivament, dels equips que duen a terme les seves programacions. Aquestes dues emissores compten amb una proporció substancial del total de dones identificades en aquest estudi (57,14%). Del recompte dels 12 programes analitzats en la setmana construïda se'n dedueixen els percentatges de treballadores i treballadors de les empreses (gràfic 4).

Les emissores privades mostren un escenari més variat. SER Catalunya registra un 41,67%, que indica un suport notable a la inclusió femenina. No obstant això, Onda Cero i RAC1 presenten xifres més baixes, amb un 25% de presència femenina, i COPE, un 23,08%.

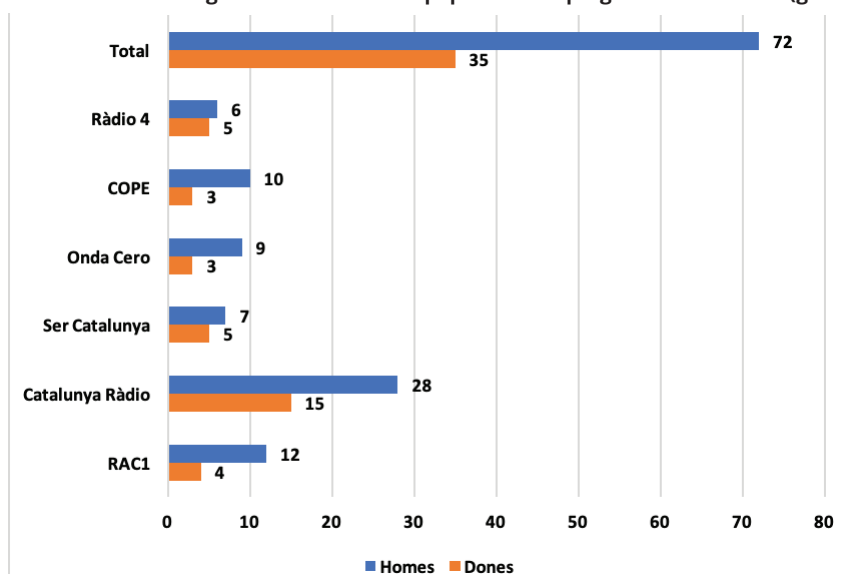
Als 12 programes inclosos de manera aleatòria (taula 5), hi treballen un total de 35 dones. Aquestes professionals ocupen principalment càrrecs de redacció (11 dones), cosa que reflecteix la seva importància en la creació de continguts. A més, participen activament en la producció, amb presència significativa com a guionistes, coordinadores de producció, directores de programes o fent retransmissions esportives de primer nivell, com és el cas d'Helena Condis a COPE (Barcelona).

Taula 3. Feines de les periodistes dels equips d'informatius i programes

Rols femenins	Nombre de dones
Redactora	11
Productora	5
Directora / editora	3
Redactora i productora	2
Guionista	2
Coordinadora i productora	2
Redactora / editora / presentadora	2
Redactora i guionista	1
Presentadora i guionista	1
Coordinació de delegacions	1
Xarxes	1
Segona presentadora	1
Presentadora	1
Sotsdirectora	1
Cap de producció	1
Total	35

Font: Elaboració pròpia.

Gràfic 4. Percentatge de dones en els equips dels 12 programes analitzats (gràfic de barres per programes)

Font: elaboració pròpia.

Taula 4. Proporció de les plantilles per gènere en els 12 programes analitzats

Emissores	Dones	Homes	Total	Percentatge dones / homes	Percentatge de dones sobre el total
RAC1	4	12	16	33,33%	25,00%
Catalunya Ràdio	15	28	43	53,57%	34,88%
SER Catalunya	5	7	12	71,43%	41,67%
Onda Cero	3	9	12	33,33%	25,00%
COPE	3	10	13	30,00%	23,08%
Ràdio 4	5	6	11	83,33%	45,45%
Total	35	72	107	48,61%	32,71%

Font: elaboració pròpia

Taula 5. Rols i presència femenina a la ràdio catalana generalista a 2024

Nom del programa	Dones participants	Homes participants	Nom de dones participants	Rol de dones participants
RAC1				
<i>El món a RAC1</i>	3	9	Marina Arbós	Redactora i productora
			Marga Ortuño	Redactora i productora
			Montse Girona	Productora
<i>Vostè primer</i>	1	3	Esther Romagosa	Redactora
Total	4	12		
Catalunya Ràdio				
<i>El búnquer</i>	2	8	Neus Rosell	Presentadora i guionista
			Xènia Vilà	Cap de producció
<i>El matí de Catalunya Ràdio</i>	13	20	Alba Grifell	Coordinació i producció
			Gemma Tarragó	Coordinació i producció
			Marina Romero	Edició
			Roser Perera	Coordinació delegacions
			Herminia Massana	Redactora
			Marta Viana	Redactora
			Marisa Gil	Redactora
			Sílvia Creus	Redactora
			Berta Torrades	Guionista
			Tània Tàpia	Guionista
			Vanessa Carrión	Producció
			Sara Llovet	Producció
Raquel Mateos	Xarxes			
Total	15	28		
SER Catalunya				
<i>Tot és comèdia</i>	0	2	-	-
<i>Aquí Catalunya</i>	5	5	Gisela Rodríguez	Segona presentadora
			Marina Fernández	Redactora i editora
			Laura Estrada	Redactora i guionista
			Núria Barnils	Producció
			Cristina García	Producció i publicitat
Total	5	7		
Onda Cero				
<i>Notícies migdia</i>	2	3	Montse Valls	Presentadora informatiu <i>Más de uno</i> Catalunya i redactora
			Anna Utiel	Redactora
<i>La ciutat</i>	1	6	Miriam Franch	Presentadora i directora
Total	3	9		

Taula 5. Rols i presència femenina a la ràdio catalana generalista a 2024 (continuació)

Nom del programa	Dones participants	Homes participants	Nom de dones participants	Rol de dones participants
COPE				
<i>Migdia a COPE Catalunya i Andorra</i>	2	2	Yolanda Canales	Redactora
			Mar Puerto	Redactora
<i>Esports COPE</i>	1	8	Helena Condis	Redactora
Total	3	10		
Ràdio 4				
<i>Cafè d'idees</i>	2	4	Gemma Nierga	Directora
			Lorena del Amo	Presentadora
<i>Pla B</i>	3	2	Glòria Galiano	Sotsdirectora
			Maria Garcia-Coll	Redactora
			Natàlia Sánchez	Redactora
Total	5	6		

Font: Elaboració pròpia

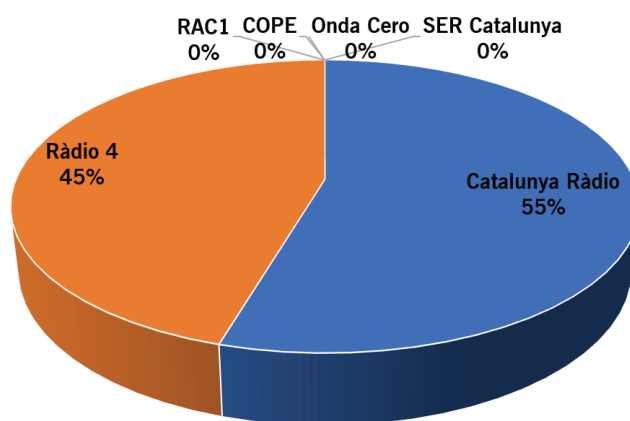
4.4. Les dones tècniques d'àudio (OS4)

Segons les fonts consultades, la majoria de dones que exerceixen de tècniques de so a les emissores objecte d'estudi, ho fan a les públiques Ràdio 4 i Catalunya Ràdio. A les estacions privades, aquest rol l'ostenten homes.

Ràdio 4 presenta actualment cinc dones que exerceixen de tècniques de so, tant en informatius com en programes: Ester Bages, Adriana Llacay, Irene Moreno, Marta Inglés i Helena Ramos. De fet, que aquest rol l'assumeixin dones no és una novetat. A la filial catalana de RNE hi va treballar durant molts anys la Maria Jesús Roman Amezcua, que va ser realitzadora de so fins al 1992, quan es va jubilar. L'estació pública Ràdio 4 té un comitè de paritat dins del comitè d'empresa que vetlla, entre altres aspectes, per aquest tipus de qüestions.

A l'altra emissora pública, Catalunya Ràdio, el departament tècnic està subdividit en 3 àrees i en totes hi treballen dones. A Control Central hi ha 6 homes i 3 dones. Les més veteranes són Montse Duran, Julia Aparicio i Andrea Martínez, que, amb 22 anys, representa el relleu generacional. Els tècnics d'Estudi Directe són majoritàriament homes i només hi ha dues tècniques encarregades de la realització, i en tots dos casos també són dones amb una llarga trajectòria a la ràdio: Mariví Pérez i Rosa Sillué. I, finalment, els tècnics d'Exteriors de Catalunya Ràdio són 13 persones, entre les quals hi ha una única dona, la Matilde Seoane, que fa 20 anys que treballa a l'emissora, els dos últims com a tècnica d'Exteriors. En aquest sentit, és remarcable, a més, que la direcció tècnica de Catalunya Ràdio recau en dues enginyeres. La directora d'Infraestructures Digitals i Tecnològiques de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals és una dona, Natàlia Prats, i l'explotació de l'àrea d'Operacions la duu una altra dona, Maria Àngels Valera. Són les dues úniques dones directives d'alt rang de l'organigrama tècnic de la CCMA.

Gràfic 5. Les dones en el departament tècnic

Font: Elaboració pròpia.

Taula 6. Les dones en el departament tècnic

Emissores	Dones
Catalunya Ràdio	6
Ràdio 4	5
SER Catalunya	0
Onda Cero	0
COPE	0
RAC1	0
Total	11

Font: Elaboració pròpia.

5. Conclusions

La conclusió més important d'aquesta recerca (OP) és l'evidència que a la ràdio catalana generalista actualment les dones han traspassat el sostre de vidre. A falta d'una investigació més profunda, les dades treballades han posat de manifest l'existència, per primer cop, d'una directora a l'emissora RAC1 i que dues cadenes de ràdio, una de pública (Ràdio 4) i una de privada (SER Catalunya), estan gestionades a comarques per dones (OS1). És una novetat important. Cal comprendre, però, que només a RAC1 es tracta d'una direcció de cadena de ràdio, mentre que a la resta d'empreses les directives o ho són de delegacions comarcals o bé són altes executives de departaments financers o de màrqueting i que en tots els casos depenen d'un director a la seu central.

Ràdio 4 es revela com l'emissora amb més dones de l'estudi que exerceixen en càrrecs directius, però també en tots els oficis que implica treballar a la ràdio. La resta d'estacions investigades presenten una gradació diversa i a les emissores públiques hi predomina la presència femenina.

En termes gerencials, RAC1 mostra, per primer cop, nombroses dones al seu *staff* directiu. Juntament amb la seva primera directora, l'emissora presenta una assistent de direcció i caps de màrqueting i de comptabilitat. Tot i així, l'emissora és la que té menys dones dirigint i presentant programes (OS2), tant informatius, com no informatius. Paradoxalment, com és sabut, RAC1, que és l'emissora líder d'audiència, és també la que menys delegacions territorials fent producció pròpia té desplegades per Catalunya (cap), ja que l'actualitat comarcal és coberta per corresponsals (a Girona és una dona periodista, a la resta són homes). També és l'empresa amb menys dones exercint a les plantilles dels programes (OS3). Només un 25% de les tasques de la programació estudiada de l'emissora està duta a terme per dones. Una conclusió que es desprèn d'aquestes dades és que a l'audiència catalana, majoritàriament, li és indiferent si el seu programa favorit el presenta i el dirigeix un home o una dona, ni si els continguts locals es produeixen a Barcelona o fora de la capital.

Un altre punt interessant de l'estudi determina que només el 29,11% dels presentadors dels 158 programes analitzats són dones. De la mateixa manera, s'hi identifiquen dones com a responsables de la gestió comercial de les emissores privades SER Catalunya, Onda Cero i COPE, i també a l'emissora pública Catalunya Ràdio, que té una dona de directora comercial.

L'estudi demostra la forta presència de dones en tasques tècniques (OS4) i la diferència substancial en aquestes feines entre emissores públiques i privades. Ni a SER Catalunya, ni a Onda Cero, ni a RAC1, ni a COPE hi ha tècniques de so, ni d'alta ni de baixa freqüència. Mentre que a les emissores públiques, Ràdio 4 i Catalunya Ràdio, les figures femenines en aquest departament són notables, tot i que molt menys nombroses que les masculines.

Mirat amb retrospectiva, les figures femenines, tot i que tenen una presència significativa, no han tingut mai la mateixa

rellevància, ni quantitativament ni en termes de responsabilitat, dins del mitjà que els homes. Però es constata, i és una novetat, una certa tendència a l'alça. Actualment més dones estan ocupant càrrecs que els permeten prendre decisions que afecten les programacions de la ràdio, ja sigui dins d'un programa o en un departament o en una direcció territorial o al terreny comercial. Certament, i partint de la base que històricament les dones a la ràdio tenien una tasca més comunicativa que no pas de creació de continguts —principalment i especialment, en els primers anys del mitjà, les locutores llegien el que els venia escrit pels homes—, ara s'observa un salt qualitatiu important. Actualment, les dones que treballen a les sis emissores generalistes que tenen cobertura a tot Catalunya exerceixen de redactores, guionistes o productores. Per tant, són elles les que elaboren els continguts que s'hi radien. Però és que, a més, s'evidencia que moltes presentadores són també les directores/editores dels seus programes, per tant, les periodistes s'encarreguen de decidir i jerarquitzar els continguts d'allò que s'explicarà en antena.

Un altre dels aspectes que més crida l'atenció és que la programació de *prime time* de les emissores està en mans masculines, tret de Ràdio 4, on Gemma Nierga, amb el *Cafè d'idees*, fa el matí de la ràdio i de TVE Catalunya de manera simultània. Enrere queda Catalunya Ràdio, que havia apostat en dues ocasions per les periodistes Mònica Terribas i Laura Rosel per encapçalar el programa informatiu del matí, el *prime time*.

Finalment, si abans les locutores eren les veus femenines de la ràdio, ara ho són les periodistes. Si abans de la Guerra Civil a Catalunya només hi havia una periodista en plantilla (Mª Carme Nicolau a Ràdio Barcelona), ara les plantilles de les sis ràdios estudiades estan integrades per dones periodistes, que decideixen, jerarquitzen i escriuen els continguts que presenten. En 100 anys les dones han passat de treballar en programes per a dones, a guanyar molta presència a les programacions i a les direccions.

Notes

1. Tera treballà a Ràdio Lleida i a Ràdio Girona, de la xarxa d'emissores que Ràdio Associació de Catalunya havia teixit al país des del 1931.
2. Aquesta recerca evidencia la necessitat de fer un estudi en profunditat sobre el rol de les dones a la ràdio durant la Transició.
3. L'estudi defuig les emissores locals, ja que, pel seu propi pes —segons el BIAC (2024), a Catalunya hi operen 227 emissores d'àmbit local—, demanden una anàlisi específica i profunda.
4. Per ampliar el detall de les locutores pioneres, podeu consultar *Dones de ràdio. Les primeres locutores de Catalunya*. Espinosa Mirabet, S. (2014)

5. Amb un estil molt diferent, Gemma Nierga havia començat a Ràdio Barcelona de nit, amb *Hablar por hablar* (1994). Anys més tard va dirigir el magazín de tarda *La Ventana*.
6. S'han exclòs de la composició dels equips els col·laboradors i els tertulians.
7. Aquest article és el primer treball que busca posar noms propis a les moltes i diverses tasques que fan actualment les dones a la ràdio generalista.
8. Consultat aquest extrem, la causa s'explica per una tendència història que s'ha mantingut.
9. En les estacions amb capçalera a Madrid, els oients de Catalunya poden escoltar doble programació, l'específica per a Catalunya i la que l'emissora emet per a tot l'Estat. En aquests casos, amb la SER, la COPE i Onda Cero s'ha optat per incloure la duplicitat de les programacions, només per tal d'identificar directores de programes, ja que s'han analitzat tots els espais emesos en la setmana construïda.

Referències

- ACCIÓ (2024). *Perspectiva de gènere a la direcció de les empreses catalanes*. Generalitat de Catalunya. <https://www.accio.gencat.cat/web/.content/bancconeixement/documents/informes/2024/ACCIO-perspectiva-genere-direccio-empreses-catalanes.pdf>
- Afuera, A. (2021). *Aquí, Unión Radio: Crónica de la primera cadena española (1925-1939)*. Signo e Imagen.
- Altés, E. (2022). *Dones a les ones, La història de la ràdio en veu de les dones*. Museu d'Història de Catalunya. Consultat a: https://www.mhcat.cat/exposicions/exposicions_realitzades/dones_a_les_ones
- Altés, E. (2016). Periodistas radiofónicas: De la República a la Transición. Entrevista a la periodista Anna Comas. *Arenal: Revista de historia de las mujeres*, 23(1), 195-211. <https://doi.org/10.30827/arenal.v23i1.5004>
- Arias Cardona, J. (1933). *Guía de las emisoras de radio de toda España. Obra curiosa y de utilidad*. Topografía de Juan Gutsems.
- Asociación de la Prensa de Madrid (Ed.) (2022). *Informe Anual de la Profesión Periodística 2022*. https://www.apmadrid.es/wp-content/uploads/2023/11/Informe-Anual-22_web_lite.pdf
- Balsebre, A. (2001-2002). *Historia de la Radio en España*. 2 vol. Càtedra.
- Bellmunt, C. (2002). *Darrere el micro. 69 anys de ràdio a Tarragona*. Arola Editors.
- Chambers, D. Steiner, L. i Fleming, C. (2004). *Women and Journalism*. Routledge.
- Espinosa, S. (2008). *Les locutores de ràdio a Catalunya 1924-1939*. [Tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona. <https://ddd.uab.cat/record/55011>
- ___ (2014). *Dones de ràdio*. Albertí editors.
- ___ (2016). En femenino y singular. La mujer en la radio española desde los felices años veinte hasta el final de la Guerra Civil. *Arenal: Revista de historia de las mujeres*, 23(1), 5-34.
- ___ (2020). La radio: una historia en femenino. A: I. Liberia Vayá, i B. Sánchez-Gutiérrez (coords.), *Aquelarre. La emancipación de las mujeres en la cultura de masas* (pp. 103-120). Advoock. Colección Comunicación y Feminismos.
- Franquet, R. (2001). *Història de la ràdio a Catalunya al segle xx*. Generalitat de Catalunya.
- Gil, R. (2024). Dels inicis a la transició: fer ràdio en temps difícils. A: A. Font (coord.), *Cent anys de ràdio: de la ràdio de galena al telèfon intel·ligent*. Revista de Girona, núm. 346.
- Karpf, A. (1987). Radio Times: private women and public men. A: K. Davies, J. Dickey i T. Stratford (eds.), *Out of focus: Writing on women and the media* (p. 168-175). The Women's Press.
- Niqui Espinosa, C. i Segarra Moreno, L. (2021). La ràdio. A: M. Civil i Serra, i B. López (eds.), *Informe de la comunicació a Catalunya 2019-2020* [en línia]. Generalitat de Catalunya, Col·lecció Lexikon Informes, 7, p. 93-120. <https://ddd.uab.cat/record/245277>
- Ormaechea, A. (2024). ¡Bienvenidos a la era de la conversación!. *100 años de radio*, p. 238. Cadena SER. https://issuu.com/prisarevistas/docs/centenario_cadena_ser
- Orús, Abigail (2020). Principales problemas de la profesión periodística por edad. España 2018. A: *Statista* [en línia] <https://es.statista.com/estadisticas/864335/principales-problemas-de-la-pr>
- Pérez Martínez, J.E. (2016). Mujeres en la radio española del siglo xx (1924-1989). *Arenal: Revista de historia de las mujeres*, 23(1), 35-38. <https://doi.org/10.30827/arenal.v23i1.4996>
- Pérez Pujol, R. (director) (1936). *Anuario de la radio*. Ediciones Barcelona.
- Sindicat de Periodistes de Catalunya / Sindicat de Professionals de la Comunicació (SPC) (2023). *Radiografia dels mitjans de comunicació a Catalunya*. https://sindicatperiodistes.cat/wp-content/uploads/2023/02/Radiografia_mitjans_Informe_finalOK.pdf
- Vargas, M.S. (2024). *Digital Communication Rights: Empowering women for the digital age* [Conferència]. CSW Forum 68, Nova York, EUA. <https://www.unwomen.org/en/how-we-work/commission-on-the-status-of-women/csw68-2024>
- Vidal, M. (2024). *El naixement de Catalunya Ràdio: Gènesi, crisi i reorientació del primer projecte de ràdio de la Generalitat (1975- 1985)*. [Tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona. <https://ddd.uab.cat/record/293280>